

Uloga žena u Drugom svjetskom ratu

Svako stvaranje povijesti bez žena izgleda nemoguće. Pa ipak, o njima se nije uvijek pisalo. Žene su dugo bile izvan takvih priča, kao da su bile izvan događanja. One obavljaju poslove unutar obitelji, nevidljive su; tek su tijekom Prvog svjetskog rata dobile priliku osiguravati resurse potrebne društvu – ali i onda gurnute u pozadinu. Drugi svjetski rat, kao poprište najbrutalnijih sukoba u ljudskoj povijesti, isto tako predstavlja i konačno istupanje žena na samu pozornicu stvaranja povijesti. Savezničke sile i sile Osovine koje ovaj rad obrađuje prikazat ćemo kroz prizmu pozicije i uloge koje žene preuzimaju u njihovim vojnim i društvenim sustavima.

U pogledu razmatranja o ratovima, sukobima i neredima među narodima ili unutargrađanskim sukobima tijekom povijesti, rijetko se prikazuje položaj i uloga žena u tim događanjima. Žene, njihov položaj koji stječu pod novim vlastima, njihovi problemi, gubici i nove uloge koje zauzimaju često ostaju na margini zbiljanja, čak i dugo nakon što su sukobi okončani, a njihova pozicija jasnija.

Drugi svjetski rat kao jedan od najkrvavijih i najbrutalnijih sukoba ljudske povijesti predstavlja razdoblje u kojem žene silaze s margina i aktivno se uključuju. U Prvom svjetskom ratu one su bile pozadinska snaga, osiguravale su gospodarske i ekonomske resurse potrebne ratovanju i održavale društveno – političke sustave dok su muškarci ratovali. U Drugom svjetskom ratu one čine korak naprijed, one nisu samo radnice u tvornicama i na poljoprivrednim dobrima, one su i aktivne sudionice rata. One su borci, vojnici, pripadnice pokreta otpora, piloti i zločinci.

Drugi svjetski rat predstavlja sukob svjetskih razmjera i započinje 1. rujna 1939. godine njemačkim napadom na Poljsku. U tijeku sukoba, koji je završen šest godina kasnije, većina svjetskih država se uključila te su se izdvojila dva velika saveza kojeg su, s jedne strane, činile SAD, Velika Britanija i SSSR, a s druge Njemačka i Italija uz njima pridružene, manje države. Ovaj međunarodni sukob uključio je milijune ljudskih, vojnih i civilnih žrtava te bio jedan od najkrvavijih sukoba u povijesti čovječanstva.

U radu će biti prikazana pozicija i uloga žena u različitim silama ovoga sukoba i to u Velikoj Britaniji, SAD – u i Njemačkoj te naposljetku u Hrvatskoj u kojoj su se žene zaista našle na dvije posve oprečne strane zahvaljujući novostvorenoj društveno – političkoj situaciji u zemlji.

S obzirom na to da u SAD – u i Velikoj Britaniji ne dolazi do promjene ideologije, odnosno ne dolazi do značajnog mijenjanja društvenih vrijednosti, normi i

pravila, pozicija žena promatrat će se sa stajališta novih uloga koje žene preuzimaju i doprinosa koje one daju samom sukobu pa će ovdje rad više prikazati položaj, ulogu i uspinjanje žena u vojsci i vojnim činovima te njihove doprinose na samom bojištu. Što se tiče položaja i uloge žena u Njemačkoj i Hrvatskoj rad će nastojati dati širu sliku, odnosno prikazati kako je nova ideologija utjecala na žene, njihov položaj u društvu i koje su one uloge preuzele u ratu zahvaćenim zemljama.

Uloga žena u Velikoj Britaniji

Još je 1938. godine istaknuta inženjerka Caroline Haslett pozvana da posjeti protuzračnu artiljerijsku jedinicu tijekom njihovih vježbi te da se savjetuje sa zapovjednikom jedinice, generalom Frederickom Pileom, mogu li žene obavljati neke od poslova unutar jedinice. Haslett je obavijestila kako osim teškog rada utovara streljiva žene mogu obavljati sve ostale poslove jednako dobro kao i muškarci (Campbell, 1993: 306). Kako je britanska vojska već morala svoje najsposobnije vojnike slati na vojno polje, general Pile odlučio je provesti eksperiment s miješanom artiljerijskom jedinicom. Tako je 1941. godine započeta regrutacija žena u vojsku te je kroz naredne tri godine regrutirano 125 000 žena te ih je još 430 000 volontiralo. Najveća ženska jedinica bila je Pomoćna Teritorijalna Služba (ATS), koja je 1938. započela kao obična ženska pomoć vojsci, a 1941. godine dodijeljen joj je vojni status (za obavljani su rad dobivale dvije trećine iznosa plaće koju su dobivali muškarci). General Pile predložio je da se ATS jedinica bori rame uz rame s muškarcima na frontu te je njegov prijedlog bio prihvaćen kao uzbudljiv i revolucionaran (Campbell, 1993: 306). Prva miješana pukovnija poslana je na frontu 21. studenog 1941. godine. Miješanim jedinicama zapovijedali su muškarci iz protuzračnih pukovnija, a žene službenice iz ATS jedinica služile su kao tzv. "rodni komesari" (Campbell, 1993: 306), čija je funkcija bila nadzirati vojni odnos regrutiranih žena. ATS službenice prošle su kroz kratke tečaje općih načela zrakoplovstva, ali su samo regrutirane žene imale dozvolu koristiti ih u bitkama.

General Pile primijetio je kako su žene u vojsci živjele kao muškarci, borile se kao muškarci i, u konačnici, umirale kao muškarci. Isto tako se u zapisima spominje kako su zapovjednici bili impresionirani ogromnom revnošću i entuzijazmom kojim su žene prilazile zadacima, kako su brzo učile i jednom kada su usavršile neku tehniku, nisu

činile gotovo nikakve pogreške (Campbell, 1993: 307).

Možemo se zapitati kako su žene u usporedbi s muškarcima obavljale identične poslove. Zapovjednici protuzračnih jedinica zaključili su kako su žene imale slabije rezultate od muškaraca kao promatrači, jednake rezultate kao prognostičari te bolje rezultate od muškaraca u korištenju optičkog tragača raspona kojim se određivala visina zrakoplova (Campbell, 1993: 312). Unatoč tome, Britanci nisu bili zainteresirani u osnivanje isključivo ženskih postrojbi u svrhu promoviranja feminizma, već su uspostavljali miješane postrojbe kako bi mogli uništiti što više neprijateljskih zrakoplova i projektila koristeći ograničene dostupne ljudske resurse na što učinkovitiji način.

Uloga žena u Sjedinjenim Američkim Državama

Uloga američkih žena u Drugom svjetskom ratu bila je mnogo šira nego ona koju su imale tijekom Prvog svjetskog rata. Radile su u ratnoj industiji, u izgradnji brodova, letjelica, vozila i oružja. Također su radile u tvornicama, postrojenjima sa streljivom, pružale su logističku potporu vojnicima te imale pristup područjima koja su prije bila rezervirana isključivo za muškarce. Isto tako su djelovale kao bolničarke u prvim linijama bitke te je općenito zabilježen ogroman porast žena koje su služile u vojsci.

Tijekom Drugog svjetskog rata sudjelovalo je oko 400 000 američkih žena, od kojih je oko 500 njih izgubilo svoje živote (16 u izravnom napadu). Unatoč tome, SAD je odlučio ne koristiti žene u bitkama jer javno mnijenje to ne bi toleriralo. Tek 1948. godine žene su bile službeno priznate kao stalni dio američke vojske.

Američke žene nisu bile slane u bitke. Postavlja se pitanje koji je tome razlog – i što nam to govori o rodnim ulogama u Americi? Opći je konsenzus da su na domovinskoj fronti žene privremeno preuzimale nove uloge, ali da nije došlo ni do kakve trajne ili radikalne promjene. Po pitanju vojnih uloga – učiniti ženu vojnikom bio je najdramatičniji eksperiment američke vlade u mijenjanju tradicionalnih spolnih uloga ikad pokušani. Staviti te žene u bitku značilo je radikalnu inverziju tradicionalnih uloga žena kao pasivnih dragana/žena/seksualnih objekata čija je jedina uloga bila čekati muževne muškarce da se vrate sa svoje muževne misije borbe i umiranja za domovinu i majčinstvo (Campbell, 1993: 302).

Pentagon je bio svjestan učinkovitosti žena vojnika. Kao i u Britaniji, ni u jednom se trenutku nije pomišljalo na osnivanje ženskih postrojbi; međutim, dvojbe su postojale i oko miješanih postrojbi jer se postavljalo pitanje hoće li takve vrste postrojbi u američkoj vojsci uopće funkcionirati. Rezultati britanskih postrojbi zapanjile su američke vojne zapovjednike – pokazalo se da su miješane

postrojbe imale puno veću učinkovitost od isključivo muških postrojbi (Bellafaire, 1993; 3). Tada je šef vojnog osoblja, George C. Marshall odlučio provesti istraživanje kojim bi se provjerilo koliko dobro bi američke žene izvršavale zadatke.

Marshall je za svoj eksperiment htio regrutirati žene koje su već ranije volontirale u vojnoj službi. Obratio se tada jedinoj službenoj ženskoj organizaciji, Ženskom Pomoćnom Vojnom Korpusu (WAAC), koji će u srpnju 1943. godine postati Ženski Vojni Korpus (WAC). Pukovnik Edward W. Timberlake, zapovjednik tih eksperimentalnih jedinica, u svojim je izvješćima imao samo riječi hvale za žene vojnike ističući kako je svo WAAC osoblje pokazalo izrazitu predanost dužnosti, spremnost i sposobnost da apsorbira i shvati tehničke podatke o problemima, održavanjima i taktičkim rasporedima svih vrsta opreme. (Bellafaire, 1993; 5) Timberlake je također primijetio kako su žene WAAC-a učile mnogo brže nego muškarci te je preporučio da se u budućnosti smanji vrijeme trajanja njihove obuke (Campbell, 1993; 303). U suprotnosti s općenito postojećim stereotipima kako su žene fizički preslabe da sudjeluju u borbama, pokazalo se da su žene zadovoljavale fizičke, intelektualne i psihološke standarde za obavljanje potrebnih zadataka.

Međutim, brige zbog mišljenja javnog mnijenja te konzervativnih južnih kongresmena (koji su se od samoga početka protivili WAAC jedinici) dovele su do toga da je Marshall prekinuo eksperiment, raspodijelio osoblje WAAC-a na druga mjesta i naredio da se rezultati eksperimenta drže povjerljivima te je time u potpunosti napuštena ideja da se žene koriste u vojnim borbama (Bellafaire, 1993: 23). Da je odluka bila donesena isključivo na temelju učinkovitosti i izvedbe, žene bi bile dodijeljene protuzračnim postrojbama. No odluka je bila donesena na temelju trenutnih potreba vojske za ženskim uredskim radnicima, mišljenja javnosti i općeg neprijateljstva prema ženama u netradicionalnim ulogama.

Osim WACC-a, osnovanog 1942. godine, postojala je i postrojba pod imenom Ženske Zračne Snage (WASP) osnovane 1943. godine – radilo se o civilima koji su letjeli u kontinentalnom dijelu Amerike prvenstveno kako bi prevozile zrakoplove kada su muški piloti bili kratki s opskrbom. Članice ovog postrojenja bile su prve žene koje su upravljale američkim vojnim letjelicama. WASP je raspušten 1944. godine jer je američka vojska do tada već imala dovoljno muških veterana na raspolaganju.

Žene su također služile i kao špijuni u Uredu za strateške usluge (OSS), obavještajnoj službi osnovanoj 1942. godine koja je bila preteča Centralnoj obavještajnoj agenciji (CIA).

Uloga žena u Njemačkoj

Razvoj „novog poretka“ za žene i prava žena u

Njemačkoj započinje nakon Prvog svjetskog rata, a on nastaje po uzoru na američki i britanski primjer. Ovaj „novi poredak“ Njemcima donosi više osobne slobode i moći te one tako prvi puta mogu glasati u siječnju 1919. godine, a formalnu su jednakost postigle Weimarskim ustavom.¹ To je predstavljalo iznimnu promjenu s obzirom na to da je do 1908. godine ženama u Njemačkoj bila zabranjena politička aktivnost te su kao „inferiorni“ spol u njemačkom društvu bile u podređenom položaju, što je većina njih zapravo smatrala prirodnim. Iako su ovim pravima, a i prisiljenim ulaskom u javnu sferu poslova (tvornice, javni prijevoz, vladini uredi), na što ih je natjerao Prvi svjetski rat, žene prvi puta u Njemačkoj dobile pravo stupiti na političku pozornicu, one su ipak imale malo političkog iskustva te ih je većinu zadovoljavalo nazivati se apolitičnima.

Weimarska Republika svjedočila je eksploziji pučkih pokreta, grupa građana koji su uzeli stvar u svoje ruke te organiziranih stranaka svih opredjeljenja. Ipak, žene i „ženska prava“ bili su minimalno zastupljeni, te ukoliko i jesu to je bilo u sklopu predratnih stranaka poput *Katoličke stranke centra* i *Socijaldemokratske stranke*. U 30 – im godinama 20. stoljeća, kada se Njemci u svojem političkom životu okreću ka ekstremnoj desnici te kada se uspinje Nacistička stranka² na vlast, žene nisu bile naklonjene niti ovom zaokretu niti Nacističkoj stranci. Zapravo je ova stranka njima bila najmanje privlačna mogućnost jer nacisti nisu primali žene u članstvo niti su ih navodili na glasačkim listićima. Ipak, maleni broj žena koje Hitler i je privukao, svoju su ulogu odigrale ponajviše u glasačkim kabinama, stranačkim uredima i kod kuće, daleko od pozornice slave. Ono gdje se one spominju jest Ženska borbena liga osnovana 1926. u sklopu Nacističke stranke (Lower, 2014: 29 – 31)

Hitlerovim dolaskom na vlast započinje proces ukidanja prava žena i vraćanja žene u pozicije u kojima su bile prije Prvog svjetskog rata. Naime, Hitlerov stav i politika je bila da je ženama mjesto u kući, da je njihova primarna i jedina zadaća biti majka, a potom domaćica. On je na skupu u Nürnbergu 1934. tipičnom borbenom retorikom iskazao novi položaj žene u nacističkoj Njemačkoj: „Ono što muškarac nudi svojim herojstvom na bojnopolju, žena čini jednako beskrajnom ustrajnošću i žrtvom, u beskonačnoj boli i patnji. Svako dijete koje donese na svijet jest bitka, bitka koju ona vodi za opstanak naroda...“ (Sax, Kunz, 1992: 262) Već 1933. godine dolazi do ukidanja ženskog prava glasa, a od žena i djevojaka u Njemačkoj zahtijevao se politički konformizam. Indoktrinacija je formalno započinjala u dobi od deset

godina. Od 1936. članstvo u djevojačkom krilu Hitlerove mladeži, *Ligi njemačkih djevojaka*, bilo je obvezno. Na kraju su nacisti ukinuli većinu drugih omladinskih programa ili ih asimilirali s Hitlerovom mladeži, uz izuzetak nekih katoličkih skupina pod zaštitom Vatikana.

Svojom antisemitskom politikom Hitler je nastojao ukinuti emancipaciju žena, tako on ističe kako su samo Židovke u doba Weimarske republike nastojale postići emancipaciju žena te da je njegov cilj „emancipirati žene od ženske emancipacije“. Na ovaj način on je nastojao postići dva cilja: ukloniti Židovke iz njemačke politike te slomiti pokret za neovisnost žena. Nacistička ideologija prodirala je i u žensku estetiku, pa je smatrano da je ljepota bila proizvod pravilne prehrane i bavljena sportom. Kozmetika je smatrana židovskim proizvodom i kao takva je vodila njemačke žene do rasne degeneracije. Djevojke su obrazovane samo za vođenje kućanstva i održavanje zdravlja i higijene, pa su one morale pohađati tečajeve o vođenju kućanstva, redovito ići na liječničke preglede i na poljoprivredna gospodarstva na radne zadatke (Guenther, 2004: 107). Ipak, u sklopu svog paravojnog treninga, djevojke su učile pucati i braniti se, a često su sudjelovale i u marševima. Propaganda s ciljem da žene potisne u privatne sfere *Kinder, Küche, Kirche* – djeca, kuhinja, crkva – i financijski poticaji koji su trebali povećati broj brakova i rođene djece nisu postigli rezultate koji su nacističke vođe očekivali. Nakon 1935. broj rođenih smanjio se, a postotak razvoda povećao. Statistika pokazuje da većina njemačkih žena nije bila udana, nije bila neprestano trudna i nije ostajala kod kuće. Kako je Treći Reich osnovao sve veći broj ispostava i ureda diljem Njemačke, ali i na okupiranim područjima, žene su postajale dio radne snage vidljiviji nego ikad prije u njemačkoj povijesti. (Lower, 2014: 39) Mnoge od ovih žena dale su veliki doprinos razvoju ratne mašinerije nacističke Njemačke, a neke od njih su počinnile i jedne od najvećih zločina ljudske povijesti. Ipak, u ovom cjelokupnom zbiru nije teško naći i one žene koje je povijest zapamtila kao najveće heroine 20. stoljeća.

Zločinke Trećega Reicha

Kada se u modernim historografijama i pregledima zbivanja govori o ulozi i doprinosu Njemica u Drugom svjetskom ratu, najčešće se spominju pripadnice pokreta otpora kao moralna snaga borbe protiv nacizma i fašizma, zatim se spominju žene – žrtve, njemačke civilke ili žene silovane od strane zapadnih sila, tek se u marginima spominju žene čuvarice logora i bolničarke koje su provodile eutanaziju. Najmanje se pak govori o tisućama i tisućama žena koje su „običnim“ poslovima tajnica, učiteljica ili bolničarki održavale ratnu mašineriju Trećega Reicha, ali i uprle put nacističkoj ideologiji te obavljanjem svojih poslova sudjelovale u provođenju genocida nad Židovima i ostalim „nepodobnim“ skupinama.

1 Weimarski ustav – donešen 14. kolovoza 1914., prvi demokratski ustav Njemačke.

2 Nacistička stranka – odnosi se na Nacionalsocijalističku njemačku radničku stranku (NSDAP); osnovao ju je Anton Drexler, ali se uskoro na poziciju njezina vođe uspinje Adolf Hitler.

Ponajviše su žene bile zaposlene u poslovima koji su se bavili odgojem, usvajanjem i obrazovanjem djece. Primjerice, glavna detektivka u *Glavnom uredu za sigurnost Reicha* izravno je odlučivala o sudbinama tisuća djece, što je činila uz pomoć gotovo dvjesto agentica razasutih po Reichu. Te su detektivke prikupljale dokaze o „rasno degeneriranoj“ mladeži koju su obilježavale kao buduće kriminalce. Kao „borci protiv kriminala“ one su osmislile sustav oznaka boja na temelju svojeg proučavanja oko dvije tisuće židovske djece, romske djece i djece drugih „delikventata“ zatočenih u posebnim internacijskim logorima (Lower, 2014: 25). Isto tako, važnu su i istaknutu ulogu imale učiteljice kao provoditeljice nacističke indoktrinacije. Škola je, u skladu s reformom iz 1934, trebala učiti mlade služenju naciji i životu u nacionalsocijalističkom duhu, a učitelji su morali biti uvježbani da prenose taj duh. Dvije trećine svih njemačkih učitelja pohađalo je kampove za obuku gdje su bili podvrgnuti tjelesnim i ideološkim vježbama. Kroz razne nastavne predmete bilo je uključeno antisemitističko učenje te superiornost njemačke rase. A kako bi se primjenio *Zakon o sprečavanju genski bolesnog potomstva* (1933.) od učitelja se očekivalo da prijave djecu s poteškoćama. Ako dijete nije moglo pravilno zakopčati dugmad na svom kaputu, ako je bilo loše na testovima ili mu je nedostajalo koordinacije u sportovima ili na dječjem igralištu, prijavilo bi ga se za „ispitivanje“. U okupacijskim područjima na istoku, učiteljice koje su vodile škole i dječje vrtiće pridonijele su razvoju i primjeni režimskih genocidnih kampanja na nekoliko ključnih načina: isključujući ne njemačku djecu iz obrazovnog sustava, otmajajući židovske i poljske posjede i imovinu za škole i školsku djecu, napuštajući svoje učenike, od kojih su mnogi bili siročad, kad su nacisti napuštali istok (Lower, 2014: 54).

Ipak, od svih zanimanja posao bolničarke bio je onaj koji je najveći broj njemačkih žena izravno doveo u rat i nacistički genocid, a bolničarke su zauzimale čitav raspon tradicionalnih i novih uloga u rasnoj državi koja se razvijala. Savjetovale su obične žene o „rasnoj higijeni“ i nasljednim bolestima. Po ustanovama u Njemačkoj sudjelovale su u selekciji mentalno i psihički nemoćnih pa pratile te žrtve na njihovu putu u smrt u plinskim komorama ili pak davale smrtonosne injekcije. Na istočnim okupiranim područjima brinule su za njemačke vojnike i svjedočile teškim uvjetima i ubojstvima sovjestkih ratnih zarobljenika i Židova. Radile su u ambulantomama u koncentracijskim logorima. Tješile su Nijemce, policajce SS-a³ i vojnike koji su bili pod dojmom iskustva strijeljanja žrtava iz blizine. Odlazile su u geta u sklopu službenih zdravstvenih inspekcija. Stajale su na željezničkim peronima dok su deportirani Židovi

3 SS – Schutzstaffel (njem. Zaštitni odjel), u početku garda zadužena za osobnu zaštitu Hitlera, kasnije dobivaju svoju oružanu granu (*Waffen SS*) koja postaje elitni dio njemačkih oružanih snaga.

zaključani u vagonima preklinjali za pomoć. Bile su izvorni svjedoci holokausta u Europi, a neke su i počinile masovna ubojstva kako se program eutanazije proširio iz Njemačke u Poljsku (Lower, 2014: 54).

Jedna od najpoznatijih njemačkih bolničarki – ubojica je Pauline Kneissler koja je radila u Grafenecku, domu za nemoćne i mentalno bolesne osobe. Od siječnja do prosinca 1940. medicinsko je osoblje u Grafenecku ubilo 9839 ljudi. Pauline Kneissler koja je pregledavala pacijente izjavila je da „nisu svi bili naročito ozbiljni slučajevi“ i da su mnogi bili u „dobrom fizičkom stanju“. Ipak, ona je bila jedna od onih koja je svjedočila i provodila ubijanje plinom te je nakon rata izjavila da se radi o zastrašujućoj stvari, koja ipak nije bila toliko loša jer, kao što su ona i njezine kolegice zaključile, „usmrćivanje plinom ne boli“. Ona je postala profesionalni ubojica u Grafenecku, Hadamaru i drugim mjestima za „eutanaziju“ u Njemačkoj, pomažući postupku trovanja plinom, izgledajući pacijente te dajući smrtonosne injekcije mentalno i fizički bolesnima, i to gotovo svakog dana tijekom pet godina (Mann, 2005: 218). Ipak ističe se da „nacistički režim je nju i još tisuće žena obučio za uloge supočiniteljica, da budu bezosjećajne u postupanju s neprijateljima Reicha, ali nije mu cilj bio razviti kadar ženskih ubojica. Naročito izvan sustava terora logora, zatvora i umobolnica nije se očekivalo da će žene biti posebno nasilne ili da će ubijati. One koje su ubijale iskorištavale su priliku da to čine u povoljnom društveno – političkom okruženju, u očekivanju nagrada ili priznanja, a ne izopćenja“ (Lower, 2014: 63).

Uz bolničarke najveći doprinos svakodnevnom Hitlerovu genocidnom ratu dale su njemačke tajnice i uredske pomoćnice poput službenica u uredima i telefonskih operaterki. Golemoširenjenacističke Njemačke, njezini nabujali državni i stranački uredi te ekonomija i vojno naoružanje ovisili su o mladoj, ženskoj tajničkoj snazi činovnica, stenografkinja, telefonistica i djelatnica u prijemnim uredima. U to doba među muškarcima i ženama postojalo je donekle podvojeno stajalište o toj skupini ženskih profesionalki koja se pojavila. S jedne strane, bile su nužne za održavanje funkcioniranja vlade i tvrtki, a budući da su većinom bile potplaćene, bile su jeftin izvor radne snage. S druge pak strane, te zaposlene žene postajale su karijeristice s potencijalno bezgraničnim egoizmom. Mrzovoljni kritičari žalili su se da one otmajaju posao muškarcima, slabe obiteljske vrijednosti te ne uspijevaju ispuniti svoje obveze kao majke nacije. No ti strahovi i predrasude su nestali kada su žene morale zauzeti uredi i zamijeniti muškarce poslane u rat. njihov doprinos razvoju holokausta te širenju nacističke ideologije može se ogledati na primjeru tajnica Varšavske tajne policije. One su obavljale poslove vezane uz odmazdu nad poljskim političkim zatvorenicima. Jedna službenica opisuje taj posao ovako: „U hodniku je bila hrpa dosjea, recimo stotinjak, a kad je samo pedeset ljudi trebalo poslati na strijeljanje, žene su po svojem slobodnom nahođenju

mogle odabrati dosjee“ (Lower, 2014: 71).

I dok je većina žena u ovim skupinama zapravo tek posredno pridonosila razvoju nacističke ideologije i širenju antisemitizma te se njihova uloga ipak treba promatrati kroz veo straha, želje za napretkom i boljitkom, druga skupina žena koja je, većinom, osuđena za ratne zločine po završetku rata bile su glavne izravne sudionice mučenja, ubojstva i provođenja holokausta. Riječ je, dakako, o čuvaricama logora. Od oko 50 tisuća čuvara koji su bili zaposleni u nacističkim logorima, oko četiri tisuće su bile žene. Zaposlenice logora uglavnom su bile pripadnice niže ili srednje niže klase, uglavnom skromno obrazovane, ali ne nužno. Jedna od najozloglašnijih čuvarica bila je liječnica - Herta Oberheuser, koja je vršila medicinske eksperimente nad zatvorenicama. Obučavanje žena za čuvarice u logorima, i uopće za služenje SS-u, bilo je slično obučavanju muškaraca. Jedna od njih, Hertha Ehlert, tvrdila je na suđenju kako je obuka bila vrlo iscrpljujuća, a uglavnom su ih obučavali kako da kažnjavaju logoraše, te prepoznaju sabotere i one koji „sporije rade“. Dorothea Binz, koja je obučavala ženske čuvarice u Ravensbrucku učila je polaznice i kako psihički i fizički maltretirati zatvorenike. Žene koje su služile u SS-u mogle su imati slične činove kao i muškarci, no svaki njihov čin se unaprijed smatrao nižim od čina bilo kojega muškarca. Nisu mogle izdavati naređenja muškarcima i, kako se ispostavilo nakon brojnih suđenja i saslušanja, nije postojala niti jedna žena koja je bila upravnica njemačkih logora za vrijeme Drugog svjetskog rata.

Kada je bilo jasno da Njemačka gubi rat, mnoge žene su masovno regrutirane kako bi čuvale logore. Velika većina njih je puštena nakon oslobođenja, jer je glavni cilj bio uhvatiti one koji su imali vodeću odgovornost u logorima (Sarti, 2011: 35). Nekolicini žena, koje su sudjelovale u organizaciji i vodstvu logora, suđeno je kao i muškarcima, i njihove kazne nisu bile niže. Njihova odgovornost nije bila ništa manja, a ni njihova saslušanja nisu pokazala nikakve osnove za drugačije tretiranje.

Heroine Trećega Reicha

Kada govorimo o „heroinama“ koje su živjele i djelovale u vrijeme Trećega Reicha ne govorimo samo o ženama koje su se izravno suprotstavile Hitleru, govorimo i o ženama koje su bile žrtve nacističke politike zbog svoje pripadnosti drugoj vjeri, politici, etničkoj ili narodnoj skupini. Naravno, ovo nam ipak daje širok spektar i velike brojeve žena koje su stajale na „drugoj“ strani. Sama odmazda započinje već Hitlerovim uspinjanjem na vlast kada su sve javne službe bile „rekonstruirane“, a oni u njima koji nisu bili arijeuskog podrijetla bili su potjerani u „mirovinu“. Oko osam tisuća žena – komunistica, socijalistica, pacifistica i „asocijalnih“ žena bilo je među smaknutima. U ožujku 1933. Minna Cammens, koja je u

parlamentu zastupala socijaldemokrate, bila je uhićena zbog raspačavanja protunacističkih letaka. Tijekom ispitivanja i boravka u pritvoru ubio ju je Gestapo.⁴ Članice Komunističke partije također se hapsilo i ubijalo, ili bi ih pronašli obješene u njihovim zatvorskim ćelijama (Lower, 2014: 33).

Kako je Hitlerova moć rasla, njegova se politika širila, a Drugi svjetski rat uzimao maha, pojavljuje se sve više žena protivnica njegove politike i ideologije. Pretpostavlja se da su žene predstavljale oko 15% ukupnog broja pripadnika pokreta otpora u Njemačkoj. Spominje se nekoliko znamenitih pripadnica različitih pokreta otpora. Na samom početku veliki značaj je dala studentica Liselotte Herrmann, pripadnica komunističke partije, koja je već 1933. godine protestirala protiv uspona Hitlera na vlast te je uspjela vanjskim vlastima poslati dokumente o rastućem naoružanju Njemačke. Uhićena je već 1935. te osuđena na smrt i ubijena 1938. Ona je bila prva njemačka majka koja je u novom režimu bila osuđena na smrt i smaknuta. Freya von Moltke, Mildred Harnack-Fish i Libertas Schulze-Boysen bile su jedne od najpoznatijih pripadnica pokreta otpora, pripadale su pokretima *Kresau krug* i *Crvena orchestra*. Zbog svoje protunacističke propagande su posljednje dvije uhićene i pogubljene. Jedna od najpoznatijih protivnica nacističkog režima bila je Sophie Scholl, dvadesetogodišnja pripadnica pokreta *Bijela ruža* koja je zajedno sa svojim bratom Hansom Schollom pogubljena 22. veljače 1943. godine zbog raspačavanja protunacističkih letaka. Također trebalo bi spomenuti uspješne proteste Njemica, arijevki, udanih za Židove koje su u veljači 1943. godine uspjele ishoditi oslobođanje svojih muževa (Evans, 2008: 632). I možda najpoznatija „tiha“ protivnica nacističkog režima, Irene Sandler, koja je tijekom godina svojeg rada kao socijalna radnica u Varšavskom getu uspjela spasiti preko 2 500 židovske djece (Mordecai, 2006: 209 – 210).

Uloga žena u Hrvatskoj

Hrvatska, u sklopu Kraljevine Jugoslavije u Drugi svjetski rat ulazi 1941. godine napadom Njemačke. Daljnji razvoj situacije u ovom području Europe dobro je poznat, a na teritoriju Hrvatske djeluju dvije oprečne sile – s jedne strane, službena, vladajuća ustaška stranka pod vodstvom Poglavnika Ante Pavelića, dok na drugoj strani djeluju ilegalne partizanske jedinice koje svojim gerilskim ratovanjem pod vodstvom Josipa Broza Tita nastoje oduprijeti se fašističkoj i nacističkoj diktaturi. Zato će se u ovom dijelu raspravljati o ženama koje su se našle na dvije suprotstavljene strane, najprije o položaju i ulozi žena u NDH, a zatim i o ženama uključenima u partizanski pokret, ponajprije u Antifašističkom frontu žena.

4 Gestapo – Državna tajna policija u Trećem Reichu.

Nezavisna Država Hrvatska i njezin vođa Ante Pavelić su kroz čitavo postojanje ove države nastojali prisvojiti i prilagoditi njemačke zakonike i pravilnike te su odmah po nastajanju prihvatili njemačku rasnu ideologiju, stoga se uvode *Zakonska odredba o državljanstvu*, *Zakonska odredba o rasnoj pripadnosti* i *Zakonska odredba o zaštiti arijske krvi i časti hrvatskog naroda*. Uvođenjem njemačke ideologije, uvode se i njemačke ideje o položaju žene i njezinim pravima. Ženska loza Hrvatskog ustaškog pokreta osnovala se prema odredbi Ante Pavelića, poglavnika NDH, 17. studenog 1941. godine, da bi postala "majkom velike narodne obitelji" i ispunila zadaću "preporoda naroda i obnove društva". Ustaške su ženske tiskovine, namijenjene "ideološkoj izobrazbi" članica pokreta, ali i drugih, "neorganiziranih Hrvatica", opsežno tematizirale lik primjerene Hrvatice postavljajući ga, bez iznimke, uz lik muškarca, kao njegovo Drugo: kao "mučeništvo" uz "junačstvo", "suze" uz "umovanje", "nadu" uz "saviest", "evanđelje" uz "zakonik", "anđela" uz "genija", "srce" uz "um" (Jambrešić Kirin, Senjković, 2005: 114). Nastankom Nezavisne Države Hrvatske se podrazumijevalo da je nova država nadahnuta nacionalizmom i katoličkom vjerom, te potiče i promiče natalitet i tradicionalnu obitelj. Glede mladih djevojaka, one se kao i dječaci, primaju u *Ustašku mladež*, prije nego što započinju razdoblje u jedinicama *Državne časne radne službe*. Tek u dobi od dvadeset i jedne godine one se primaju u Žensku lozu *Hrvatskog ustaškog pokreta*. U prvom planu pripadnice navedenog pokreta su se angažirale karitativno: skupljale su odjeću za borbe, brinule su se za ranjene borbe, siročad, izbjeglice, siromašne majke i djecu. Isto tako, širile su ustašku propagandu i promicale ustaški režim. Ovoj su organizaciji smjele pristupiti samo "hrvatske-arijske" žene. O položaju i ulozi žena u razdoblju NDH – a mali je broj objavljenih radova, a puno je spekulacija. Na boljem su položaju, dakako, bile žene koje su bile „arijevskog“ podrijetla, dok su židovke, romkinje i srpkkinje bile u daleko lošijoj poziciji, zakonom obespravljene, društveno marginalizirane i najčešće žrtvama u koncentracijskim logorima. Kao i u Njemačkoj, i neke od žena u NDH može se smatrati odgovornima za širenje ustaške ideologije, rasnog nasilja i netrpeljivosti. Spominje se umiješanost časnih sestara u vođenje dječjih ustaških logora u Jastrebarskom i Donjoj Reki, u kojima su vladali loši životni uvjeti, a djecu se pokušavalo „preobratiti“ u katolike i ustaše (Fumić, 2011: 52- 57). Ipak, i u ovom se dijelu spominju žene koje postaju heroine poput Diane Budisavljević. Ona je uspjela ishoditi da dobije dozvolu za odvođenje te djece iz logora. U organizaciji Ministarstva udružbe, ponajviše prof. Kamila Breslera, koji je osigurao smještaj djece u Zagrebu, Jastrebarskom, a kasnije i Sisku, te uz pomoć sestara Crvenog križa, djeca su u nekoliko transporta dovedena iz logora. D. Budisavljević odjevena u uniformu sestre bolničarke Crvenog križa sudjeluje u transportu djece iz stare Gradiške, Mlake i Jablanca" (Kolanović, 2003.: 261).

Uz Dianu Budisavljević mnoge su se žene angažirale za smještaj, odgoj i osiguravanje prihvatljivih uvjeta života djeci i ostalim stradalnicima ustaške politike.

Žene koje su se priključile partizanskom pokretu su svoje djelovanje najviše ostvarivale kroz *Antifašističku frontu žena*. Osnovana je 6. prosinca 1942. godine u Bosanskomu Petrovcu na Prvoj zemaljskoj konferenciji žena. Pozdravni govor je održao zapovjednik Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije Josip Broz Tito. U sklopu ove fronte žene su organizirale pozadinu, radile poljoprivredne i tvorničke poslove, radile kao bolničarke, pomagale vojsci hranom, odjećom i sanitetskim materijalom, sudjelovale u narodnoj vlasti, zbrinjavale djecu i izbjeglice, sprječavale mobilizaciju radnih snaga i vojnika, vršile bojkot okupatorskih tržišta te su aktivno sudjelovale u borbama protiv okupatora – u sklopu partizanskih odreda, saniteta, kurirskih službi te raznim divergentskim akcijama (Sklevicky, 1984: 92). U sklopu Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, u raznim jedinicama, djelovalo je oko 2 000 000 žena, dok ih je u vojnim jedinicama bilo čak 110 000, u tijeku rata 2000 žena je dobilo časnički čin.

Ustaše kao i komunisti su od proglasa Nezavisne Države Hrvatske u 1941. godini pokušali mobilizirati i instrumentalizirati žene za njihove vojne i političke svrhe. Balkanska-fašistička, konzervativna-katolička ideologizacija žena kod ustaša osniva se na već stoljećima prisutnom patrijarhalnom sistemu; nasuprot tome komunisti su propagirali feminističku sliku žena i obećali su njihovu apsolutnu ravnopravnost. Ustaški kao i partizanski pokret su pokušali ostvariti ženski tip, koji se podređuje dotičnom sistemu. Prvi pokret je vidio svoj zadatak u navodnom obraćanju „hrvatske žene“ da bude majka i supruga, koja se oslobađa „komunističkih ideja“ ravnopravnosti i žrtvuje svoju privatnost za dobrotu „narodne zajednice“. A zadnji je mobilizirao stvarno mnoštvo žena, ali ne zato, jer su njihovu emancipaciju propagandistički iskoristili, nego što su one naročito patile pod okupacijskim silama (Bitunjac, 2013: 176). Ni jedan ni drugi pokret nije apsolutno ostvario propagiranu sliku žena, unatoč svojim revnim pokušajima. No, ženama zbog njihove borbe, na kraju zaista i jest priznato pravo glasa i to već 1945. godine.

Zaključak

Žene su nevidljivi borci Drugog svjetskog rata. Stotine tisuća žena uključivalo se u bitke. Njemačke žene vojnici pomagale su nanijeti gubitke američkim i britanskim vojnim snagama te su jednako tako bile ubijane, ranjene ili zarobljene. Jednako hrabro borile su se i hrvatske i britanske žene.

Kroz članak smo vidjeli kako su žene bile voljne uključiti se u rat, pomoći te znatno proširiti uloge

stečene tijekom Prvog svjetskog rata. Britanske su žene regrutirane u vojne korpusse od samoga početka rata, gdje su se pokazale kao značajna pomoć vojnicima – na frontu i izvan njega – te su time zasluženno stekle poštovanje među vojnicima. Britanski model pokušali su kopirati i Amerikanci, no niti su se usudili slati svoje žene na frontu, kao što su to činili Britanci, niti su se usudili službeno uključiti žene u vojne korpusse – sve je ostalo na razini eksperimenta, k tome još i tajnoga. Početno oduševljenje regrutiranja žena u vojsku splasnulo je kada su se u obzir počela uzimati javna mišljenja te straha da će izlazak žena iz svojih tradicionalnih uloga donijeti razdor u “američki san.”

Stalna predrasudna razmatranja o položajima i ulogama žena nisu potresala samo demokratsko društvo SAD – a, strah od uključivanja žena u vojsku potresao je i Treći Reich koji, pritisnut očajem i prinudom, uključuje žene u što više poslova, bilo vojnih bilo civilnih. Žene u Trećem Reichu ponovno se stavljaju u pozicije u kojima su bile prije Prvog svjetskog rata, njihova prava se oduzimaju, a nameće im se tradicionalna uloga majke i kućanice. Ipak, i ovdje žene stupaju naprijed, preuzimajući „netradicionalne“, nove uloge i zaduženja. Drugi svjetski rat najbolje prikazuje žene kao milosrdne, aktivne, ali i kao okrutne zločinke. Kako u Njemačkoj, tako i u Hrvatskoj žene pokazuju dva pola djelovanja. Ipak, u Hrvatskoj, aktivno sudjelovanje žena znači uspon za njih i njihova prava. Ono što je aktivno sudjelovanje, uključivanje i borba donijela ženama Jugoslavije i Hrvatske bila je jednakost i pravo glasa.

Ono što svakako ovaj rad može zaključiti jest da su žene kroz aktivno sudjelovanje u Drugom svjetskom ratu još jednom uspjele razbiti stereotipna mišljenja o fizičkoj, intelektualnoj i psihologijskoj inferiornosti naspram muškaraca.

Summary

Tonka Delić, Valentina Mataija, *The role of women in World War II*

Despite the fact that the role of women in shaping history is undeniable, their contributions were often lost in history books. Women have long been left out by historians, as if they were not part of any major events in history. Since they performed tasks within the household and were left out of the public life, they were invisible. During World War I they received the opportunity to provide resources necessary to society – but even then, they were pushed into the background. World War II, as the scene of the most brutal conflicts in human history, represents the appearance of women in the public sphere and their role in shaping history becomes visible. This paper deals with Allied forces and the Axis powers shown through the prism of positions and roles women assumed in their military and social systems.

Literatura

1. Bellafaire, Judith, 1993. *The Women's Army Corps: A Commemoration of World War II Service*, U.S. Army Center of Military History, Washington D.C.
2. Bitunjac, Martina, 2013. *Između kulta majke i narodnog herojstva: Ideologiziranje žena i ženske slike u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Zavod za hrvatsku povijest, Vol. 45, Zagreb, str. 155. – 178.
3. Campbell, D'Ann, 1993. *Women in Combat: The World War II Experience in the United States, Great Britain, Germany, and the Soviet Union*, The Journal of Military History, Vol. 57, Lexington, str. 301. -323.
4. Evans, Richard, 2008. *The Third Reich at War, 1939-1945*, Penguin.
5. Fumić, Ivan, 2011. *Djeca – žrtve ustaškog režima*, Narodne novine, Zagreb.
6. Guenther, Irene, 2004. *Fashion Women in the Third Reich*, Berg, Oxford.
7. Jambrešić Kirin, Renata; Senjković, Reana, 2005. *Puno puta bi vas bili izbacili kroz vrata, biste bila išla kroz prozor nutra: Preispisivanje povijesti žena u Drugom svjetskom ratu*, Narodna umjetnost, Vol. 42., Zagreb, str. 109 – 126
8. Kolanović, J, 2003. *Dnevnik Diane Budisavljević 1941. – 1945.* Hrvatski državni arhiv i Jasenovac: Javna ustanova Spomen-područje, Zagreb.
9. Lower, Wendy, 2014. *Hitlerove furije: Nijemice na nacističkim poljima smrti*, Profil, Zagreb
10. Mann, Michael, 2005. *The Dark Side of Democracy: Explaining Ethnic Cleansing*, Cambridge University Press, Cambridge.
11. Miles, Rosalind, 2009. *Tko je skuhao posljednju večeru? - ženska povijest svijeta*, EPH Liber, Zagreb.
12. Paldiel, Mordecai, 2006. *Churches and the Holocaust: unholy teaching, good samaritans, and reconciliation*, KTAV Publishing House, Inc.
13. Perrot, Michelle, 2009. *Moja povijest žena*, IBIS grafika, Zagreb.
14. Sarti, Wendy Adele Marie, 2011. *Women and Nazis: Perpetrators of Genocide and Other Crimes During Hitler's Regime, 1933-1945.* Academica Press.
15. Sax, Benjamin; Dieter, Kunz, 1992. *Inside Hitler's Germany: A Documentary History of Life in the Third Reich*, D. C. Heath
16. Sklevicky, Lydia, 1984. *Organizirana djelatnost žena Hrvatske za vrijeme narodnooslobodilačke borbe 1941 – 1945.*, Institut za historiju radničkog pokreta, Vol. 3., Zagreb, str. 83. -127.